

Муляр В.І.

ДО ВИТОКІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ Т.ГОББСА І ДЖ. ЛОККА

Як відомо, в сучасній науковій літературі немає єдиної позиції про перші теоретичні розробки громадянського суспільства. Цілий ряд вчених стверджують, наприклад, що ідея громадянського суспільства з'явилась уже в часи стародавньої Греції та Риму [3, с. 384; 2, с.123]. Інші автори говорять про набагато пізніші часи. Зокрема Г.Щокін вважає, що вперше феномен громадянського суспільства детально розглянув Г.Гегель [6, с.307]. Вважаємо, що однією з причин такої явної розбіжності в поглядах на громадянське суспільство є розуміння його сутності. Дійсно, в різні часи природу людських прав (а саме тут, очевидно, концентрується концепція громадянського суспільства) обґрунтовували з цілого ряду факторів. Це потягнуло за собою найрізноманітніші уявлення про громадянську сферу життя людей.

І все ж, на мою думку, надзвичайно важко говорити про актуалізацію громадянського суспільства в ті часи, які ще не констатують індивіда як окремішності, індивідуальності, чогось унікального, неповторного. Іншими словами, мабуть, про громадянське суспільство можна мислити тоді, коли у відносинах одиничного і загального історія починає віддавати перевагу першому. Коли з'являється ідея так званої внутрішньодетермінованої особистості. Очевидно, що це час обґрунтування свободи людини, час народження ліберальних поглядів. З іншого боку, ідея громадянського суспільства органічно пов'язана з темою природного права людини. При цьому остання є дійсно майже вічною в історії європейської цивілізації. Однак саме певне бачення, інтерпретація природного права у поєднанні з ідеєю свободи індивіда, як здається, актуалізує громадянське суспільство в його класичному вигляді.

В контексті сказаного вище вельми цікавим видається XVII століття західноєвропейської історії в особі двох видатних представників політичної філософії того часу – англійців Томаса Гоббса та Джона Локка. Вибір Т.Гоббса і Дж.Локка не випадковий. Обоє жили і творили в епоху, коли європейська історія і політична філософія впритул наблизились до актуалізації, насамперед, економічного, а далі і політичного розкріпачення людини. Можна твердо говорити про те, що і Т.Гоббс, і Дж.Локк своїми поглядами не тільки відобразили політичні процеси того часу в Англії, але й були певною мірою їх ідеологами. При цьому розквіт сил і творчості першого з них припадає на революційні події середини століття і диктатуру О.Кромвеля, а другого – на час безкровної революції 1688 року і якісної зміни системи державного врядування в цій країні. Цікаво і те, що як Дж.Локк зовсім непричетний до політичних процесів Англії середини XVII століття за віком (народився 1632 року), так само Т.Гоббс не застав події кінця століття (вмер 1679 року). Певною мірою можна говорити про те, що кожен з цих видатних англійців уособлював не лише події того часу, але й цілі історичні тенденції як в політичних процесах, так і в політичній філософії. В тому числі в актуалізації феномена громадянського суспільства. При цьому обоє виносили тему природного права засадною в обґрунтуванні оптимальної моделі суспільного врядування.

Тема природного права постала в XVII столітті на повний зріст. Крім того, вона повернулася іншими гранями. Насамперед, це було пов'язане з глобальним процесом секуляризації всього суспільного та індивідуального життя людей в Західній Європі, а особливо в Англії. В контексті цих процесів теоретичні стандарти обґрунтування природного права в його переважно теологічній інтерпретації нічого нового не пояснювали в явищі життєдіяльності людини того часу і вимагали нового змісту. Саме така логіка простежується в політичній філософії Томаса Гоббса. Її серцевиною виступає ідея повної свободи людини, безмежного індивідуалізму кожного. Хоч деякі автори запевняють, що справжні мотиви, якими керувалися люди в цивільному житті, були для

Гоббса не дуже ясними [4, с. 423], насправді англійський філософ чітко уявляв, що вся людська поведінка мотивується особистою корисливістю. Безмежний особистий егоїзм – це те, що рухає життям кожного. Це не дається від Бога, а є органічною складовою людської природи. Егоїзм є тією найдрібнішою, а тому висхідною клітинкою, яка, втілюючись у життєдіяльності індивіда, викликає до життя мотиви володарювання, власності, заздощів, злорадства, боротьби тощо. Відтак існує “війна всіх проти всіх”, найглибшими причинами якої є три основні: суперництво, недовіра, жадоба слави [5, с. 154]. Оскільки всі люди від природи є рівними стосовно фізичних і розумових здібностей, війна всіх проти всіх – це їх природний стан. Не варто цим хизуватися або це засуджувати, оскільки це природньо для людей і є фактом.

Проблема полягає в іншому. А саме в тому, що глибинна сутність індивіда – його безмежний особистий егоїзм -, як це не парадоксально, в процесі реальної життєдіяльності висуває на чільне місце в системі цінностей індивіда інше – потребу власної безпеки, самозбереження. Незважаючи на те, що потреба безпеки є набутою необхідністю людини, фактично вона починає функціонувати як природна і базова. Це потреба, яка починає впливати на просторово-часові характеристики індивідуального егоїзму. Коло замикається і надалі індивід без зовнішньої сили не може вийти із універсальної залежності власного егоїзму і потреби безпеки. Дотримання ним природних законів (справедливість, безпристрасність, скромність, милосердя, вдячність, легке пробачання образ, довіра тощо) неможливе в принципі, оскільки, на думку Т. Гоббса, в світі глобального панування індивідуального егоїзму людина, яка спробувала б жити за цими законами, неодмінно втратила б власну безпеку. Більше того, чим більше індивід живе за природними законами, тим менше шансів власної безпеки він отримує. Скажемо ще відвертіше: рівень власної безпеки індивіда в умовах природного існування людей, за Гоббсом, визначається інтенсивністю прояву його егоїзму: “Я розкрив, - пише він у “Левіафані”, - загальну схильність усього людства – вічну й невгамовну жадобу нової й нової влади, що зникає тільки зі смертю. І причина такої схильності – не завжди та, що людина сподівається на гострішу насолоду, ніж та, яка вже стала приступною; чи що вона не може задовольнитися помірнішою владою: річ у тім, що вона не може вважати наявні влада й засоби для прожиття за добрі без можливості здобути ще більші;” [4, с.413-414].

Як бачимо, за Гоббсом, нічого втішного людство не отримує, коли живе в умовах природного стану. Такий стан несумісний з будь-якою цивілізованістю: нема ніякої індустрії, навігації, культивуації землі, будівництва, мистецтва та літератури, а людське життя стає самотнє, вбоге, мізерне, брутальне і коротке. В цьому житті нема ні правильного, ні неправильного, ні справедливого, ні несправедливого. Гоббсова логіка зводиться до одного: мир і співпраця сприятливіші для самозбереження, ніж насильство та загальна конкуренція. Однак мир і співпраця можливі лише за умови, коли є довіра між людьми. Та природа людського егоїзму така, що вона не здатна на довіру, а продукує якраз недовіру. Звідси англійський філософ робить висновок: людське суспільство можливе, природні закони можливі, але не за рахунок взаємної довіри. Люди можуть прийняти певну форму врядування, але тільки з причини гарантування власної безпеки. Саме власної безпеки, а не безпеки інших. Права і свободи громадян можна забезпечити лише тоді, коли в об’єднаному суспільстві кожен буде мати користь для себе. Форма як ржавного, так і громадянського врядування має під собою суто прагматичні, утилітарні засади. А відтак це означає, що суспільство, спільнота – суто “штучні утворення” для запобігання простому використанню природної сили. До об’єднання в спільноту індивіда змушують не інтереси загального миру і добробуту, а лише гарантії власної безпеки.

Отже, будь-яке врядування краще від природного стану людей. І лише тому, що воно якщо повністю не знімає, то хоча б притупляє гостроту питання про власну безпеку для кожного індивіда. Питання рівня безпеки – це питання форми врядування. Однак, на

думку Т.Гоббса, угоди без меча – то лише слова без будь-якої сили, що могла б сповна гарантувати безпеку людини [4, с. 417]. Ці слова англійського філософа засвідчують, що він віддавав перевагу лише такій формі об'єднання людей, яка ґрунтується на виключній силі і страхові. Адже людина за природою асоціальна і це є першим і переконливим аргументом за найжорсткішу форму влади. За таку форму влади, яка ґрунтується на примусові. Ця логіка приводить Т.Гоббса до ідеї абсолютистського правління, де, як не парадоксально, і можлива повна гарантія безпеки людей.

Таким чином, Т.Гоббс запропонував варіант суспільного врядування, за яким безмежно домінує єдина воля, яка є суверенною і виключною. Громадянські права і свободи ототожнюються з сувереном, ним формулюються і ним гарантуються. Актуалізуючи нове пояснення природного права, англійський філософ фактично заперечував громадянське суспільство як таке, де інтереси громадянина є чільними для нього самого. Натомість він пропонує таке об'єднання людей, де право індивіда буде обмежене не ним самим (він на це не здатний). А сторонньою для нього силою – всеосяжною, жорсткою і страшною.

Суспільство, за Т.Гоббсом, фактично є чистою фікцією, бо воно не існує інакше, як у вигляді кооперування її членів, але це кооперування можливе лише за умови, що кожен його учасник переслідує виключно власну вигоду і тільки. І все це за умови, що якийсь індивід здатний здійснити найвищу владу, яка стане безмежною.

Висхідні ідеї моделі суспільного врядування в політичній філософії Джона Локка багато в чому повторюють гоббсову концепцію. Одночасно його розуміння шляхів і сутності громадянського суспільства якісно відмінне. Основою роздумів Локка, як і у його попередника, є обґрунтування природних прав людини. Звичайно, на думку англійського філософа, природне право існує. Однак його інтерпретація Локком не повторює ні теологічну версію, ні версію Т.Гоббса. Це є десь серединна позиція. Локк відкидає ідею Гоббса про асоціальність людини і фактично її природну нездатність до моралі та об'єднання. Він хоч і поділяв гоббсову теорію індивідуального егоїзму, все ж не надавав їй абсолютного характеру. За Локком людина, звичайно, шукач власної вигоди, але вона володіє здатністю визнавати таку саму здатність в інших людей. Це значить, що в людській природі апріорно закладена соціальність. Це значить, що природний стан людини – це стан миру, доброї волі, взаємної допомоги і турботи про взаємне збереження. “Оскільки люди, - пише Локк, - за природою вільні, рівні й незалежні, то нікого не можна вивести з цього стану й підкорити ... без його на те згоди. Єдиний спосіб відмовитися від своєї природної свободи й накласти на себе узи громадянського суспільства (виділене Локком) – це домовленість з іншими людьми про об'єднання у спільноту задля зручного, спокійного й мирного співжиття, надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто живе в суспільстві, безпеки” [1,с.180]. В цих словах Дж.Локка якнайкраще і найточніше відображена його наукова позиція – обґрунтування як соціальної природи індивідів, так і громадянської природи людської спільноти. Адже індивіди об'єднуються не лише задля гарантії власної безпеки, яка, за Локком, є однією з основ природних прав людини. Громадянський характер об'єднання людей – гарантія того, що індивід не втрачає свої права і свободи повністю. На відміну від Гоббса, який погоджувався на повне і безжалісне підкорення природних прав індивіда суверену задля безпеки самого індивіда, Локк обґрунтовує групу природжених, невід'ємних особистих прав людини, які обмежують сферу компетенції спільноти і виконують роль щита від зазіхань на волю чи власність приватної особи. На його думку, дві справи – збереження громадського добра і оборона приватних прав – стають однією спільною справою.

Показовою для розуміння позиції Дж. Локка щодо можливостей громадянського суспільства є його ідея висхідних, базових природних прав індивіда. Він обґрунтовує елементарні засади всієї системи прав людини і громадянина – право на життя, свободу і власність. “Щоб правильно зрозуміти, що таке політична влада, і простежити її витоки, - стверджує Локк, - ми мусимо розглянути стан, притаманний усім людям за природою, - а

це є стан повної свободи у керуванні своїми діями, порядкуванні власним майном та особою так, як вони вважають за потрібне ...” [1, с. 131]. Вказані права людини є вродженими для кожного, а, значить, ніколи не можуть бути відчужені. Розуміння цього факту кожним індивідом є основою соціальної природи людей. Кожна з цих норм з необхідністю передбачає іншу, а всі вони в єдності заґрунтують головну світоглядну засаду людини – право кожного на вільне самовизначення та самореалізацію. Саме це дає право Дж. Локку розглядати природні права індивідів у їх рівності один до одного. Природний стан людей – це стан рівності, за якого вся влада та компетенція є взаємними і на основі яких можливі величні принципи справедливості та милосердя [1, с. 131].

Виокремлення Локком базових природних прав дало можливість йому стверджувати, що виникнення суспільства і держави (політичної влади) – явища не одного часу. І це надзвичайно важливо для розуміння його концепції громадянського суспільства. За Локком, людська спільнота існує фактично вічно, оскільки людина за своєю природою є соціальна істота. В цьому - природна здатність людської спільноти до створення громадянського суспільства. Політична влада ж має нести в собі функцію сприяння потенційної здатності індивідів до громадянського життя.

Досить короткий аналіз філософського-політичних поглядів Т.Гоббса і Дж.Локка – двох видатних представників англійської філософії XVII століття – показує, що фактично ми бачимо два підходи до розуміння як природи громадянського суспільства, так і його перспектив. Версія Гоббса теоретично конститує особистий егоїзм людини як органічну її сутність. І в цьому плані загострює необхідність проблеми справедливого влаштування прав і свобод громадянина. Разом з тим, шлях, який запропонував Т.Гоббс, фактично унеможлиблює громадянське суспільство як таке. Позиція ж Дж. Локка виходить з головного – соціальності людини, а значить, її здатності до створення такого суспільства.

Література

1. Локк Джон. Два трактати про врядування / Пер. з англ. О.Терех, Р.Димерець. – К.: Основи, 2001. – 265 с.
2. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 2001. – 528 с.
3. Політологія. Підручник / За заг. ред. проф. Кремень В.Г., Горлача М.І. – Харків: Єдіногор, 2001. – 640 с.
4. Себайн Джорж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 837 с.
5. Таранов П.С. Анатомія мудрости: 120 філософов: В 2-х т. – Симферополь: Реноме, 1997. – 624 с.
6. Щекин Г.В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. – К.: МАУП, 2000. – 576 с.